

MERCÈ AVENTÍN I JOSEP M. SALRACH*

*MERCAT I COMUNITAT: DINAMISME ECONÒMIC
A LA VILA DE TERRASSA I LA SEVA ÀREA D'INFLUÈNCIA
(SEGLE XIII)*

ABSTRACT

The present paper, based on research realized in documentation of the notary Bertran of Santcristòfor, deals with some economic activities in the small town of Terrassa and the country of her influence, from 1237 to 1242. The different activities are considered: credit operations, transactions with the agrarian rent and the other lordship's profits, agrarian contracts and aspects of the earth's market.

Aquest treball és un estudi de les activitats econòmiques desenvolupades a la vila de Terrassa a mitjà segle XIII.¹

LA FONT

Ens basem en el primer protocol conservat de la notaria de Terrassa, del anys 1237 a 1242, que és en realitat un conjunt de 1.331 notes breus, que resumeixen els primers instruments públics escrits pel notari Bertran de Santcristòfor, més conegut per Bertran acòlit.²

*Mercè Aventín (Universitat de Barcelona) i Josep M. Salrach (Universitat Pompeu Fabra)

1. Aquest treball, presentat en el *II Col·loqui sobre comunitats rurals del Pirineu: poder i societat entre l'Ebre i la Garona*, celebrat a la Vall d'Aneu el 21-23 d'octubre de 1999, ens complau publicarlo en aquest volum d'homenatge a M. Josepa Arnall.

2. Aquesta font ha estat editada per Pere PUIG I USTRELL, arxiver de l'Arxiu Històric de Terrassa, amb el títol *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, 2 vols., Barcelona (Fundació Noguera), 1992. En endavant citarem aquesta font amb les sigles CPBA.

Consuetudinàriament els clergues del priorat de Santa Maria de Terrassa, dependent de l'abadia de canonges agustinians de Sant Ruf de França, havien exercit la funció notarial a Terrassa. Això no obstant Jaume I, que tenia la jurisdicció sobre la vila, va crear la notaria pròpiament dita cap al 1230 i l'encomanà a Bertran de Santcristòfor, acòlit, que ja figura com escrivent des del 1227. El dret de col·lació o adjudicació de la notaria que el rei exercí va ser impugnat pel prior de Santa Maria, però el canonge barceloní Pere Arbert, jutge encarregat de dirimir la qüestió, va sentenciar a favor del rei i el seu batlle, i va confirmar a Bertran de Santcristòfor en el càrrec el 1236. Tanmateix el jutge reconeixia als clergues de Santa Maria el dret d'expedir testaments i instruments nupcials.³

Bertran de Santcristòfor, que figura com escrivent en documents dels anys vint, signa com a notari públic de Terrassa des del 1236. Degué restar en el càrrec fins al 1284 o 1287 en que fou succeït per un familiar seu, Guillem de Santcristòfor, que ocupà la notaria fins el 1291. Mentrestant, el 1254, s'arribà a una solució de compromís en el conflicte entre la jurisdicció reial i els drets tradicionals del priorat sobre la notaria, mitjançant la fórmula de l'establiment. Jaume I va establir, amb caràcter perpetu i a canvi d'un cens anual, la notaria a favor del prior de Terrassa, el qual immediatament la va subestablir a Bertran de Santcristòfor.⁴

Com explica Pere Puig i Ustrell, el primer capbreu o protocol de Bertran de Santcristòfor és un manuscrit de 123 folis, que conté, en assentaments o textos notulars molt breus, els instruments escrits a la notaria de Terrassa entre el 29 d'abril de 1237 i el 21 de març de 1242. El manuscrit, format de cinc quaderns, sembla complet tret de les notes del període comprés entre març de 1240 i juliol de 1241 (potser formaven un quadern avui perdut), que han pogut ser parcialment reconstruïdes per l'editor a partir d'un *Recull d'actes* fet en el segle XVI. En total es tracta de 1.331 notes, 14 de les quals corresponen a la part perduda.

Aquestes notes «són en realitat extractes concisos que només recullen els elements més essencials i les variables particulars de cada instrument, com són els noms dels atorgants i dels destinataris, l'objecte del contracte o la disposició actuada, les condicions concretes que s'estipulen, i els noms dels testimonis i d'altres persones que intervenen... Les parts formulàries i les clàusules pròpies de cada document no són consignades».⁵

3. Potser és per això que aquesta mena de documents no són gaire nombrosos en la nostra font.

4. Al seu torn, i d'acord amb la tradició, Bertran de Santcristòfor va reconèixer al prior de Santa Maria el dret de donar a qualsevol clergue (de fet, al capellà de Sant Pere de Terrassa) llicència per expedir testaments i instruments nupcials. De fet, aquest reconeixement es presentava com la concessió d'un dret a canvi d'un cens anual. Per tot el referent a la fundació de la notaria i al seu primer notari ens hem basat en la *Introducció* de Pere PUIG I USTRELL a CPBA, p. 11-17.

5. I. dem p. 18-24.

LA VILA

Cent anys abans de la redacció del protocol de Bertran acòlit, en el capbreu comtal de 1151, la vila de Terrassa, nascuda a redós d'un castell comtal d'època carolíngia, sembla molt ancorada encara en el món rural. Els seus habitants deuen ser majoritàriament pagesos, doncs lliuren al comte censos i rendes en productes agrícoles diversos (porcs, moltons, ovelles, capons, gallines, cereals, vi), li fan *tràgins et joues et operas* en les parellades que el comte hi té *in dominium* i disposen d'un mínim de quatre molins i cinc fargues, que també són de domini comtal.⁶ Els noranta porcs que el comte cobra per cens *in honore Terracie* permeten pensar que a la vila hi havia llavors unes noranta famílies, és a dir, unes quatrecentes persones. Aquesta xifra d'habitants i l'activitat metal·lúrgica i molinera que s'hi desenvolupa feien de Terrassa una localitat important, seu segurament d'un mercat. Entre els veïns, a més de pagesos, moliners i fargaires o ferrers, hi havia també menestrals d'altres oficis. Ho sabem perquè el 1193 es ven un obrador de la vila,⁷ i el 1203 tres agents de rei, entre els quals el batlle de Terrassa, estableixen a un particular un solar on l'adquirent edificarà un obrador. El terreny edificable està *in ipsa villa palacii domini regis in Terracia*, a la plaça del mercat (*a meridie in ipsa plaia fori Terracie*), al costat del palau reial (*a circio in ipso palacio domini regis*).⁸

Protegida pels seus senyors, els comtes-reis, que la dotaren de privilegis i institucions públiques, Terrassa experimentà un creixement notable el segle XIII. Volent alleugerir els habitants *ville nostre palatii de Terracia et pariliatarum nostrarum* del jou i opressions que patien, Jaume I (que així s'expressa) els va afanquir el 1228 de quèstia i mals usos (cugucia i eixorquia), i els va posar sota la seva especial protecció, concedint-los el dret de celebrar una fira anual de vuit dies coincidint amb la festivitat de la Santa Creu, el tres de maig. En el mateix privilegi el rei emparava als que anessin a fira, amb els seus béns i mercaderies, i establia que el camí de Manresa a Barcelona havia de passar sempre per Terrassa, una vila que el mateix document diu està en creixement (*populata et populandam*).⁹ En el mateix CPBA hi ha nota de diferents instruments que presenten al batlle, d'acord amb els prohoms de la vila, atorgant el dret de residència a nousinguts, i signant amb ells un compromís

6. Thomas N. BISSON, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, Berkeley. Los Angeles. London (University of California Press), 1984, vol. II, p. 28-29.

7. Arxiu Històric de Terrassa (en endavant AHT), Pergamins, I, núm. 178, citat per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 11, n. 3.

8. BISSON, *Fiscal accounts*, Ob. cit., II, p. 295.

9. José María FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona (CSIC), doc. 253. En comentar aquest document J.M. Font Rius diu que la referència als mals usos permet suposar l'existència d'un cert contingent de població pagesa en el terme de la vila (I, p. 595, n. 5).

mutu de lleialtat i defensa¹⁰. L'impuls urbà devia ser tan notable que anys després, el 1263, el mateix Jaume I va donar als vilatans l'horta nova que hi tenia perquè hi edificuessin cases i les tinguessin en plena propietat, lliures de qualsevol cens, i de manera que els que hi anessin a viure es poguessin acollir a les llibertats i costums de la vila. En el mateix document el rei autoritza als terrassencs a mesurar el blat sempre amb la quartera reial sense haver de pagar cap càrrega, excepte el dimecres, dia de mercat, que hauran de pagar el mesuratge acostumat.¹¹

El quadre econòmic i institucional de la vila es completa amb l'existència d'un forn de monopoli, que fou cedit per Jaume I als Santcristòfor i als Torrella el 1217;¹² una cúria que per privilegi de Jaume I (1242) dirimia i jutjava les causes que afectaven els habitants de la vila,¹³ i, com dèiem més amunt, una notaria, també concedida pel rei i confirmada per una sentència de 1236. Per un procés d'infeudacions i subinfeudacions, tal com es reflecteix en el propi CPBA, el rei, que tenia el domini eminent a Terrassa, va associar a la possessió i explotació dels drets jurisdiccionals sobre la vila els vescomtes de Cardona, els quals al seu torn van associar als Claramunt. De resultes d'això el rei, els Cardona i els Claramunt tenien cadascú els seus drets (anomenats quartons) i els propis batlles a Terrassa.¹⁴

CRÈDIT I ENDEUTAMENT

Una de les activitats econòmiques més ben reflectides en el CPBA, testimoni del dinamisme de Terrassa i la seva àrea d'influència, és el crèdit, representat per nombroses *cartae debiti* atorgades a favor de creditors jueus de Terrassa i altres viles.¹⁵ L'objecte dels crèdits són quantitats variables de diners (excepcionalment productes alimentaris)¹⁶ que es presten per un termini curt, un any o menys. Quan

10. CPBA n. 718, 1268, 1329, 1330 i 1331, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 53, n. 228.

11. FONT RIUS, *Cartas de población*, Ob. cit., doc. 312.

12. AHT Pergamí extraintentari, citat per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 12, n. 7.

13. AHT *Llibre de privilegis de Terrassa*, f. 10, citat per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 12, n. 7.

14. Idem, p. 12.

15. En una gran part de les cartes de debitori només s'esmenta el nom dels creditors i l'apel·latiu de jueus, potser perquè són de Terrassa i prou coneguts del notari. De fet, en algun protocol s'esmenta el call jueu (*ad callum iuadaycum*), suposem de Terrassa, com el lloc on es va pagar una ferma (CPBA n. 40). En altres protocols, el creditor jueu és identificat com d'Anglesola (CPBA n. 39, 43), de Caldes (CPBA n. 42) i de Manresa, fet que suggereix una relativa mobilitat de persones i capitals.

16. Aquests crèdits en productes agrícoles són en quarteres d'oli, ordi i llenties: CPBA n. 36, 122 i 193, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 33, n. 96. Podia tractar-se de préstecs de fam perquè són de quantitats petites: 1, 4, 16 i 30 q. d'ordi, que deuen equivaler a entre uns 57'9 i un 926 l. (càlculs fets sobre la quartera vella de Barcelona, de 57'9 l.). El primer d'aquests crèdits va ser

els creditors són cristians no s'explicita la taxa d'interès.¹⁷ Per contra, dels jueus es diu que cobraven a l'interès oficial de 4 diners per lliura (*secundum institutionem domini regis IIII quatuor denarios pro libra*), que era un interès d'aplicació mensual, equivalent a un 20% anual, taxa fixada per Jaume I en les Corts de Barcelona de 1228.¹⁸ Anys després, el 1240, a Girona, una nova constitució del mateix monarca insisteix en el límit del 20% d'interès, i fa referència explícita a aquella pràctica de calcular l'interès per mesos a 4 diners per lliura.¹⁹ Encara que en la majoria dels crèdits s'explicita que el termini de restitució serà al cap d'un any o en una festivitat assenyalada, en alguns s'indica per al retorn la celebració de la fira de Terrassa o d'una ciutat o vila properes (Barcelona, Montcada), cosa que avala la idea que al menys una part d'aquests crèdits servia per alimentar el negoci mercantil.²⁰ Normalment aquests crèdits eren avalats per un o més fiadors,²¹ que, d'acord amb el dret romà, podien cadascun individualment responsabilitzar-se de tot²² o repartir-se a parts el risc o assumptió del deute.²³ En alguns casos, però, eren els propis deutors que, no trobant fiadors o per altres motius, es constituïen en fiadors de sí mateixos obligant per això les seves persones i béns.²⁴ En un conjunt de debitoris on consten fiadors aliens s'explicita que els deutors retornaran les fermances: *Faciunt returnus debitor et uxor eius dicte firmancie*.²⁵ En altres s'afegeix una clàusula mitjançant la qual els deutors alliberen als fiadors del compromís contret amb la

atorgat el mes de maig, i era de 16 quarteres d'ordi i de lleties (*XVI quartarias ordeí et lentillarum*) a tornar per Sant Pere i Sant Feliu, fet que permet suposar dificultats per a soldar les collites. La segona operació de crèdit, en canvi, fa pensar en una anyada tan dolenta que no hi hauria hagut collita: un pare i la seva filla reconeixen deure a un creditor 30 quarteres d'ordi a tornar en deu anys a raó de 3 quarteres l'any.

17. Un conjunt de notes són, doncs, simples reconeixements de deutes dels quals no sabem l'interès, si n'hi havia, i a vegades ni el termini d'amortització del deute (CPBA n. 999), encara que més sovint s'indica aquest termini, que acostuma a ser la diada de Sant Feliu (CPBA n. 1001, 1002, 1003).

18. *Statuim que los jueus de la nostra terra no reben per usures sinó XX sous per cent en l'any. Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495*, Barcelona (Generalitat de Catalunya), 1988, p. 103, citat per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 35, n. 107.

19. *Statuim...que negú jubeu gos pendre per usures més de quatre diners en lo mes per quiscuna lliura de diners ne ultra aquesta manera, segons la qual la peccunia prestada en un any, en la sizena part tant solament sia augmentada* (*Constitucions de Catalunya*, Ob. cit., p. 295, citat per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 35, n. 108).

20. CPBA n. 83, 195 i 230, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 33, n. 97.

21. A vegades fins a cinc o sis: CPBA n. 61 i 178, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 34, n. 101.

22. CPBA n. 411 i 653, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 34, n. 99.

23. CPBA n. 1002 i 1180, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 34, n. 102.

24. CPBA n. 182, 200, 1014, 1019, 1044 i 1145, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 34, n. 103 i 104.

25. CPBA n. 122, 186, 504 i 667, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 35, n. 109.

seva fermaça i obliguen per això tots els seus béns.²⁶ Aquesta clàusula es desenvolupa a vegades com un document a part (una carta de guardar de dany) del debitori, i així consta a les notes.²⁷

Com s'ha dit, habitualment s'indicava l'interès del préstec amb la fórmula simple *Deinde IIII denarii pro libra*, però també es troba una fórmula aparentment més complexa, que, en realitat, porta als mateixos resultats, és a dir, als mateixos guanys del creditor. En una nota de 1241, per exemple, llegim que Guillem de Cabanes reconeix haver rebut de Vidal Gracià 40 sous, els quals promet tornar en un any amb 8 sous d'interès (*dabo tibi pro eorum lucro VIII solidos*), amb la particularitat que si perllonga el crèdit, a partir del termini d'un any pagarà per interès dels 40 sous (*pro lucro dictorum XL solidorum, qui sunt de capitali*) 4 diners per lliura. En la mateixa nota el deutor jura que tot el crèdit ha estat manllevat a 4 diners per lliura segons disposa la llei.²⁸ En efecte, un guany d'interessos anual de 8 sous sobre un capital de 40 sous, equival a un interès anual del 20%, el mateix que els interessos mensuals de 4 diners per lliura.²⁹ A partir d'aquesta nota de 1241 esdevé corrent en les següents indicar l'interès, sempre d'un 20%, en sous sobre el capital prestat, a base d'anotar la quantitat rebuda i la que s'haurà d'afegir en concepte d'interessos.³⁰

La lectura del capbreu suggereix un nivell d'endeutament elevat. La gent no vivia a crèdit, però els ingressos de la majoria eren, en cert sentit, aleatoris, i per tant molts tenien greus dificultats per ajustar ingressos i despeses. Forçosament les operacions de compra-venda s'havien d'efectuar assumint aquesta contingència i per tant incorporant d'alguna manera en els preus el ròssec dels retards en els pagaments. En resum, el sistema econòmic dins les viles-mercat devia funcionar acceptant un marge de risc que era el corresponent als préstecs al consum, és a dir, a les compres de béns de consum amb pagament ajornat. Era un nivell d'endeutament que rarament es reflectia en la documentació conservada, potser perquè es basava en el simple compromís de paraula. Però aquest sistema devia fer entrar a molts en una roda d'endeutaments creixents que acabaven obligant als que encara tenien possibilitats (béns immobles i/o fiadors) a acudir al préstec de professionals del crèdit. És en aquest segon nivell que l'endeutament es registra per escrit a cal notari.

26. CPBA n. 406 (*Promittit Gigonus eycere de omni dampno dictas firmancias*).

27. CPBA n. 53, 299, 402, 537, 552, 589, 592, 856, 872 i 924, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 36, n. 110. La fórmula és més o menys sempre la mateixa: *Ego...promito eycere vos...de supradicta firmancia sub evicione omnium bonorum nostrorum*.

28. CPBA n. 1141. Vegi's un crèdit escripturat de manera similar a la n. 1154.

29. Com s'ha explicat abans, 4 diners d'interès mensual per lliura (240 d.) donen 48 diners que són el 20% de la lliura.

30. Joan d'Estel·la i la seva dona, per exemple, reconeixen haver rebut del mateix Vidal Gracià anterior la quantitat de 20 sous que s'obliguen a tornar en el termini d'un any amb 4 sous d'interès (CPBA n. 1262).

Naturalment, la formalització escrita d'una operació de crèdit pel notari es feia per donar garanties jurídiques al creditor i per això seguia unes pautes generals que no contemplaven (no calia que ho fessin) les raons econòmiques d'uns i altres. Queda doncs el dubte de saber quin percentatge d'aquestes operacions de crèdit o millor dit del volum general dels diners prestats es destinava a la inversió o al consum.

La pràctica d'ajornar pagaments era corrent en la vida social però també en la familiar: dins de les famílies, o entre famílies unides per matrimoni, els drets legítims (aixovar, herències, dots) es pagaven a terminis, o en un temps ajornat, per exemple, fins la celebració d'una fira determinada.³¹

Aquest mode de vida comportava un risc afegit per a tothom, per als fiadors naturalment, però sobretot per als deutors. D'això el capbreu en dona testimoni. El febrer de 1240, per exemple, el batlle de Terrassa, que havia venut a un tal Bernat de Graner el delme dels molins del Ripoll per 28 sous, i que encara no havia cobrat del comprador, va cobrar d'un dels dos (?) fiadors de l'operació 14 sous, i li va traspassar els seus drets de creditor sobre Bernat de Graner de manera que pogués emparar-se dels seus béns i vendre el necessari per a refer-se del pagament efectuat.³² No podem parlar en aquest cas d'un guany de capital per subvaloració de penyores, però tothom pot pensar que la venda de béns d'un deutor, per molt que fos controlada per la justícia, podia deixar un cert marge de guanys afegits al creditor o creditors.

Com és lògic, les rodes d'endeutaments, amb les amortitzacions de préstecs i pagaments d'interessos, podien originar diferències i conflictes sobre quantitats. El CPBA indica que en aquests casos les parts preferien a vegades no arribar als tribunals sinó resoldre el contenciós amistosament amb l'ajut d'homes bons. Ho sabem per notes corresponents a documents de quitança en què els creditors reconeixen que, per mediació d'homes bons, han arribat a un arranjament de comptes (*venit ad certum et legale computum*) sobre els interessos (*de omnibus usuriis*) i les penyores (*de omnibus pignoribus*) que han tingut dels seus deutors fins al present (*unquam usque in hunc diem*), amb carta de crèdit o sense ella (*cum carta vel sine carta*); es declaren ben pagats de tot (*totum eis penitus reddidunt et solverunt*) i fan quitança (*et faciunt eis finem*).³³ De fet, aquest recurs a la mediació d'homes bons havia de ser un procediment rutinari quan els préstecs es feien amb penyores que generaven guanys d'ús que calia estimar o verificar.

En un medi encara molt rural com era la vila-mercat de Terrassa i la seva àrea d'influència els crèdits atorgats a famílies pageses podien concedir-se contra l'assignació de terres com a penyora, l'usdefruit de les quals produïa uns guanys que es

31. CPBA n. 492, 493, 632 i 633, citades per PUIG I USTRELL, *Introducció*, p. 36, n. 111.

32. CPBA n. 935.

33. CPBA n. 172 i 205.

comptabilitzaven com a interessos del capital prestat. En aquest cas òbviament el crèdit no s'atorgava per un o uns mesos sinó per un any o més, a vegades per molt més. Les notes mostren que en aquests casos la terra donada en penyora podia restar a mans dels deutors els quals, en amortitzar el crèdit, haurien de pagar els drets d'ús o els guanys obtinguts amb la terra empenyorada durant el temps de permanència del deute. És fàcil de comprendre que en aquests casos la mediació d'homes bons seria fonamental per a estimar el que calia pagar, que devia ser comparable a la renda consuetudinària.³⁴ El capbreu en dóna proves. El 1238, per exemple, Gerald Pujada fa document de quitança declarant que per mediació d'homes bons ha arribat a un arranjament de comptes amb la família Bonvilar de totes les penyores que tres generacions d'aquesta família han tingut pel seu pare i per ell en el lloc dit Camp de Parets, i que tot el corresponent al deute i a l'ús de les penyores que els Bonvilar tenien amb ells li ha estat pagat. Això no obstant, en document a part els Bonvilar precisen que els 350 sous en què ha estat valorat l'ús de les penyores per ells retingudes els pagaran a terminis durant quatre anys.³⁵

Per un pagès que manllevava diners a crèdit, retornar-los amb interessos suposava anar al mercat a vendre per pagar i això era un risc afegit perquè el mercat tenia la seva pròpia lògica, que el pagès no dominava. Els preus i la demanda fluctuaven, i no devia ser fàcil calcular quan era el bon moment de vendre si, com és de suposar, el pagès, pagada la renda, havia de preveure la quantitat de producte a reservar-se per sembrar i menjar. A més, si el càlcul portava a distanciar al màxim el temps de la collita del de la venda, per tal d'especular amb les pujades de preus quan les reserves baixaven, el pagès que s'hi arriscava corria el perill que el gra se li podrís o que no fos capaç de fer les economies proposades en el menjar i el consumís. Per evitar tot això algun pagès de Terrassa o dels seus entorns fa un doble pacte, un amb el creditor i un altre amb una persona interposada que, s'ha de suposar, coneix millor el mercat, i es pot encarregar de comercialitzar una part de la collita i eixugar el deute. És el cas de Guillem Morell i la seva dona, que van demanar a un tal Bernat d'Agell que es constituís per ells en deutor del jueu Abraham, que els havia prestat 63 sous. Per aquest deute i els interessos (*debitum et lucrum*) que generés els Morell li assignen la cinquena part del blat de la seva explotació i la meitat de la verema, del cànem i de les olives cada any fins que tot hagués estat liquidat.³⁶ Les

34. De fet, el recurs a la mediació d'homes bons, coneixedors, suposem, del lloc, les terres i els rendiments deu ser normal en tot quitament. El vescomte Ramon Folc de Cardona, per exemple, quan passa comptes amb Sança, la vídua del seu batlle, Guillem de Llunell, i li atorga quitament, diu fer-ho *in posse multorum proborum hominum* (CPBA n. 318).

35. CPBA n. 284 i 285.

36. CPBA n. 266. Set dies abans, potser perquè aquest acord, encara que no estigués escrit, ja estava pactat, Bernat d'Agell es constituïa en deutor del jueu Abraham per la quantitat de 63 sous (la mateixa del contracte amb en Morell) a pagar en un any amb un interès de 4 diners per lliura (CPBA

notes del capbreu no són suficients per a fer-se una imatge de la personalitat de Bernat d'Agell, que figura com a testimoni i fiador en altres operacions de crèdit.³⁷ Sembla, però, un home força lligat al món rural: té tractes amb altres per qüestions d'aigua i de plantacions.³⁸

El món del crèdit a l'interior de l'àrea d'influència d'una vila-mercat en ple segle XIII, que el CPBA posa de manifest, és més complex que no sembla. Talment com si s'adoptés en aquest medi la pràctica ja usual en els negocis internacionals de l'endossament de les lletres de canvi, també aquí les cartes de debitori esdevenen valors que poden ser negociats, és a dir, traspassats de titular, ja sigui per obtenir el reemborsament immediat del deute mitjançant la venda del debitori, ja sigui per pagar un deute del creditor o beneficiari del debitori a un tercer, creditor seu, ja sigui per descarregar en aquest la tasca dura de reclamar i cobrar el deute d'un morós. El clergue Guillem de Castellvell, per exemple, lliura a Guillem de Prat la carta de debitori de 30 sous que Berenguer de Castellvell i la seva dona Ermessenda li van fer, i amb la carta li traspassa els drets de procedir contra els deutors, el fiador i els seus hereus fins cobrar el deute.³⁹ Guillem de Prat, al seu torn, diu que procedirà contra els morosos i que quan cobri els 30 sous del deute, en donarà els dos terços (20 sous) a Guillem de Castellvell i se'n quedarà un terç (10 sous) en concepte de treball i despeses (*pro suo labore et suis missionibus*).⁴⁰ Una altra forma de procedir, més regular, era fer procuració a favor d'un tercer perquè representés al creditor en el plet pel crèdit o per la fermança no reemborsats o perquè simplement reclamés el pagament del deute.⁴¹

Dèiem més amunt que un cert nombre de préstecs es devien fer per a resoldre necessitats urgents. Parlàvem, fins i tot de préstecs de fam. Però no s'hi hauria de fer massa insistència. L'explicació que donàvem sobre una societat en què els ingressos de la majoria eren relativament aleatoris, en el sentit de sotmesos a contingències, però sobretot a les incidències de les males collites per dèficits tecnològics, escassetat d'adobs i mal temps, permet imaginar la raó per la qual aquella societat vivia instal·lada en el crèdit. Préstecs al consum en dèiem. A nivell de les famílies era com una roda d'endeutaments en la qual molts devien compensar els anys

n. 260). Dos anys després el deute no devia haver estat liquidat, almenys no del tot. El cas és que Bernat d'Agell declara deure al mateix jueu Abraham 56'5 sous a pagar en un any amb un interès de 4 diners per lliura (CPBA 859).

37. CPBA n. 282, 453, 675, 995, 1184, 1267 i 1307.

38. CPBA n. 1306.

39. CPBA n. 330. Un altre exemple, aquest dels traspàs simultani del drets de creditor de dos deutes (de 120 i de 30 s.) de dues famílies diferents a la n. 1171.

40. CPBA n. 331.

41. CPBA n. 40 (nomenament de procurador en un plet per a recuperar una fermança) i 41 (per a reclamar un deute de 35 sous).

dolents amb el bons, fent servir el crèdit de coixí. Com que, a curt o mitjà termini, era una pura qüestió de pressupostos o d'equilibris entre ingressos i despeses, al crèdit hi devia acudir quasi tothom, gent rica i gent modesta, però sempre amb possibilitats d'oferir penyores o tenir fiadors. És clar, entre els endeutats, sobretot els de nivell més baix, n'hi devia haver que no podien o no sabien manejar el crèdit de manera que l'endeutament creixia fins ofegar-los.

Les comunitats rurals o de vila no funcionaven, però, dins d'un mercat que puguem considerar capitalista, almenys no plenament. El crèdit es feia entre veïns, amics i parents. Per consegüent, es pot suposar que els criteris a l'hora de concedir-lo, de reclamar-ne el retorn i de fixar-ne la taxa d'interès podien no ser únicament econòmics o de mercat. El CPBA mostra, en aquest sentit, que el crèdit funcionava dins les famílies, si bé no ens diu res dels càlculs que els implicats feien i els afectes que hi posaven.⁴²

La millor prova del fet que en la roda d'endeutaments hi entrava tothom, perquè, com dèiem, una gran part de les operacions de compra-venda es devien efectuar a crèdit, la tenim en una nota del CPBA per la qual descobrim que el noble Guillem de Terrassa, membre de l'estament senyorial que governava la vila, i la seva esposa Saurina⁴³ reconeixen deure a Joan de Romanet 380 sous que es comprometen a pagar per Sant Miquel. Per això li assignen el delme del blat de Terrassa a percebre des de la festa de la Santa Creu de Maig. La diada de Sant Miquel es valorarà, diuen, el delme recollit segons els preus de mercat (*in foro generali*), i si no n'hi hagués prou, Joan de Romanet podria continuar cobrant el delme fins a ser ben pagat.⁴⁴ Fins aquí el document resulta simplement curiós perquè ens posa davant d'un fet no pas insòlit a l'època però mancat de la coherència que la nostra racionalitat contemporània podria esperar: un noble té un deute amb un no noble. La sorpresa salta quan intentem conèixer la personalitat del creditor i descobrim que Joan de Romanet és un serf a qui quatre senyors (entre els quals el propi Guillem de Terrassa) per separat donen la llibertat en quatre operacions successives, totes

42. Sabem, per exemple, que Guillema de Parellada i el seu marit van rebre de la seva parenta Berenguera de Parellada un préstec de 44 sous pertanyents a Elisenda, filla de la prestadora. Com a garantia del préstec els deutors ofereixen tots els drets i rendes dels seus masos Molins i Gerald, que la creditora i la seva filla tindran fins que es considerin pagades del deute. Es tracta, doncs, d'un crèdit intrafamiliar i concedit a uns parents gens desvalguts: tenen dos masos (CPBA n. 751). D'altres documents similars podem deduir que moltes vegades el bé agrari hipotecat restava a mans dels deutors que el seguien explotant a canvi de pagar una mena de renda al creditor. Potser aquest també era el cas del deute de Guillema de Parellada i el seu marit, que el mateix dia que signaven la carta de debitori, van fer un altre document pel qual reconeixien deure als creditors 10 quarteres d'ordi a pagar per Sant Joan. (CPBA n. 752).

43. Prova de la condició nobiliària de Guillem de Terrassa i Saurina són els juraments de fidelitat i els homenatges de mans que reben de diferents persones (CPBA n. 15, 878 i 976).

44. CPBA n. 876.

efectuades en menys de tres mesos.⁴⁵ El que no podem saber, perquè les notes del protocol són massa lacòniques, és si el deute que Guillem de Terrassa i Saurina reconeixen tenir amb Joan de Romanet i la forma de pagar-lo (cobrant del delme) no era més que la forma emprada per a gestionar el cobrament de les rendes mitjançant el recurs al crèdit: vendre les rendes anticipadament a creditors que s'encairarien de cobrar-les. De fet, aquesta ens sembla la interpretació més plausible.

LA RENDA SENYORIAL

La vila de Terrassa i les terres agrícoles circumdants (el seu mercat, la seva gent i les seves activitats econòmiques) proporcionaven ingressos en forma de renda a senyors laics i eclesiàstics i als seus agents. Com explicàvem més amunt els drets eminents corresponien al rei, titular del domini i la jurisdicció, que havia associat a l'explotació i repartiment dels guanys de la senyoria als vescomtes de Cardona, els quals al seu torn havien incorporat als Claramunt. De resultes d'això el rei, els Cardona i els Claramunt tenien cadascú els seus propis batlles a Terrassa.⁴⁶ Encara que el CPBA no sigui prou aclaridor, sabem també que el teixit senyorial no s'acabava aquí. Abans esmentàvem a Guillem de Terrassa i Saurina, i ara podem afegir els drets de determinats senyors eclesiàstics com l'abat de Montserrat i el prior de Terrassa, i d'altres senyors laics com Ramon de Castellet, Berenguer de Brumira etc. Rarament els senyors esmentats (del rei al prior) exercien personalment les funcions que els pertocaven. El normal era que les deleguessin a personal especialitzat: batlles.

El CPBA ho mostra. El prior de Terrassa, per exemple, amb el consentiment dels seus canonges, dóna a Berenguer Vilar de manera vitalícia la batllia de les primícies del blat, del vi i dels productes associats al blat (*primicias bladi et vini et dicta convivias bladi*), a la vila de Terrassa, que haurà de cobrar cada any i portar a la casa de Santa Maria. Per aquesta feina el batlle rebrà anualment el redelme i, per a aliment de l'animal de transport emprat, en les messes, 6'5 quarteres d'ordi *pro cibaria* i, en la verema, 5 quarteres d'espelta *pro cibaria*, i una somada del fruit de la verema per dia de feina. Per la donació o establiment el prior rep 200 sous, que haurà de retornar si retira la batllia a l'obtentor.⁴⁷ Del mateix tenor és la donació

45. Aquests senyors són Ponç Pere de Banyeres, Bernat de Mura, l'esmentat Guillem de Terrassa i Ramona de Torredela (CPBA n. 816, 838, 877 i 886). Es tracta de definicions fetes el 2 de novembre de 1239, el 30 de novembre de 1239, el 29 de desembre de 1239 i el 8 de gener de 1240, per les quals el senyor del serf allibera de subjugació senyorial les persones i béns de Joan de Romanet i dels seus i els dóna llicència per anar on vulguin.

46. Guillem de Far i Berenguer Fulcó, per exemple, signen com a batlles dels Cardona i dels Claramunt, a qui el batlle reial anomena castlans (CPBA n. 570, 1047).

47. CPBA n. 689.

vitalícia que Berenguer de Brumira fa a Ramon Ametller de la batllia dels feus que té per Ramon de Castellet a Terrassa i Rellinars. També aquí el batlle rebrà, com a remuneració per la seva feina, el redelme, que, es precisa, correspon a la onzena part del recollit (*recipias totum retrodecimum pro tuo labore, scilicet XI partem*). Sens dubte, aquesta batllia de feus era d'un rendiment inferior a la de les primícies i per això l'obtentor en va pagar menys: 20 sous.⁴⁸

Aquest sistema de gestió de drets senyorials mitjançant la contractació de batlles vitalicis el podem anomenar de gestió directa perquè els batlles, actuant en nom dels seus senyors, s'ocupen directament i per compte d'aquests dels seus afers. Les funcions d'aquests agents senyorials són diverses i depenen dels drets dels seus senyors i de les funcions que aquests els hagin delegat. S'ocupen sobretot de la percepció de les rendes. Ho acabem de veure: un batlle recapta les primícies del prior de Santa Maria i un altre cobra les rendes d'uns feus. Com és lògic, el batlle del rei a Terrassa, sotmès segons sembla a l'autoritat superior del batlle de Barcelona,⁴⁹ feia més funcions i de més responsabilitat: cobrava les intesties i exorquies dels homes del rei que fora de la vila (exempta des del privilegi de Jaume I de 1228) estaven sotmesos a mals usos;⁵⁰ gestionava el patrimoni territorial i immobiliari del rei, en el sentit, de procedir a formalitzar arrendaments o establiments, i exercia la jurisdicció delegada o exercici de la justícia en afers de la seva competència.

Una de les grans preocupacions del batlle devia ser que les terres de domini reial en conreu no s'abandonessin i ermessin. Un conjunt de donacions condicionals o contractes agraris semblen indicar-ho. Qui sap si l'atracció de la vida vilatana i en ella les activitats dels sectors secundari i terciari n'eren la causa. Un camp, tinença del mas Guall, per exemple, és donat i encomanat (*donat el comandat*) a un tercer a canvi d'un cens de 9 diners, que anirà en ajut del cens degut al rei pel tinent del mas.⁵¹ Un honor d'un difunt és donat i encomanat, també al cens de 9 diners, amb la particularitat que, si els hereus de l'antic tinent el reclamen, el podran obtenir, previ pagament a l'establert de les despeses hagudes.⁵² Com que aquestes donacions i comandes es fan sense indicació de terminis, podríem pensar que són properes als establiments, i, de fet, una nota del capbreu així ho indica: *dono, stabilio et coman-*

48. CPBA n. 1108.

49. *Romeus Durfortis, baiulus domini regis in Barchinona et in suis baiuliis* (CPBA n. 1047).

50. La major part de les vegades l'import de les intesties i exorquies era percebut directament pel batlle de Barcelona, que en alguna ocasió diu explícitament que els castlans de Terrassa, representats pel batlle dels Cardona i dels Claramunt, n'han rebut la seva part. Es tracta de pagaments (de 2 a 35 sous) efectuats per familiars (germans, cònjuges, fills, cunyats) i amics de difunts sotmesos a aquests mals usos de la intestia i l'exorquia, a fi de poder entrar en possessió de les herències. CPBA n. 57, 569, 637, 1000, 1047 i 1143.

51. CPBA n. 4.

52. CPBA n. 5.

do llegim en l'establiment d'un mas, que sembla afectat per un problema successori.⁵³ A aquest afany de guanyar terres de conreu o d'evitar que es perdin pot respondre una comanda, formulada sense cap garantia temporal: dos batlles del rei cedeixen a un particular un honor perquè el treballi i millori, a canvi d'un cens anual de dues gallines. No hi ha entrada i el rei podrà recuperar l'honor quan vulgui, salvades les despeses hagudes.⁵⁴ La preocupació del batlle és, naturalment, evitar la minva de la renda, d'aquí que alguna d'aquestes comandes de terres es justifiqui per la depreciació produïda en el cens: *per magnum deperimentum census, quem diu amisimus, et omnia alia agraria*.⁵⁵

Tot i que la terra i la renda centaven l'atenció dels batlles reials de Terrassa, entre les seves competències també n'hi havia de caire jurisdiccional. Els batlles intervenien en les baralles entre veïns (que podien ser simples altercats de paraula o amenaces amb l'espasa), rebent les queixes d'una part (*querimonias, questiones et petitiones*) i restablint la pau a canvi de diners de l'altra part;⁵⁶ jutjaven les denúncies per robatori;⁵⁷ sancionaven els fraus comesos als drets del rei;⁵⁸ procedien contra els que atemptaven a la integritat del domini reial;⁵⁹ defensaven la jurisdicció del rei sobre els camins,⁶⁰ etc.

Aquestes i altres activitats els batlles no les feien sols. A vegades, quan calia recollir la renda, els senyors, potser perquè no se'n fiaven, els enviaven algun domèstic que els ajudava,⁶¹ si bé també podien ser els mateixos batlles els que con-

53. CPBA n. 849. El matrimoni de nous tinents és parent dels antics (la dona porta per cognom el nom del mas), però el document indica que si apareixen hereus més propers tindran dret a reclamar l'herència i la podran obtenir previ pagament de les despeses efectuades pels establerts. És una clàusula ordinària o està motivada per la situació especial d'aquest mas? En un apartat posterior examinarem amb més detall la qüestió dels contractes agraris i, en particular, les diferències entre comandes i establiments, en base a la durada dels contractes.

54. CPBA n. 184.

55. CPBA n. 692. Comanda a Joan Llobet, el més proper hereu del mas Llobet, de l'honor de Montanyes a canvi d'una quartera de gra, el delme i la tasca, i 6 sous d'entrada.

56. CPBA n. 74, 94 i 211.

57. CPBA n. 81, 126 i 226. Denúncies que el batlle resol a favor de la part acusada, definint-la i absolent-la del delictes que se li imputa, a vegades a canvi d'un pagament.

58. CPBA n. 224. Definició i absolució, per quatre sous, d'un veí que havia escripturat la definició d'un honor per un preu inferior al real *pro fraude seniorum*.

59. CPBA n. 215. Definició i absolució d'un matrimoni a qui els mateixos batlles reials de Terrassa havien acusat de destruir un mas i honor del rei i de cometre furt. Aquesta nota, massa lacònica, no ens explica les negociacions i acords que van precedir a la definició. Quelcom semblant passa amb les definicions de les tres notes anteriors.

60. CPBA n. 102. Definició i absolució per 5 sous d'uns veïns que havien desviat un camí.

61. Quan el prior de Santa Maria de Terrassa dona vitaliciament la batllia de les seves primícies a Berenguer de Vilar es reserva el dret d'enviar-li un nunci perquè l'"ajudi" a la recaptació: *et cum nuncio nostro insimul, si nos ipsum miterere voluerimus* (CPBA n. 689).

tractessin els serveis d'algun ajudant o d'algun guerrer.⁶² De manera més regular, la tasca del batlle estava recolzada pel saig, un agent especialment encarregat de col·laborar en la recaptació de les rendes i de fer les crides a la vila. El nomenament de saig a Terrassa era competència del batlle o batlles, que, de comú acord amb els prohoms de la vila, establien la *saioniam et cridam* a favor de la persona escollida. L'agraciat havia d'exercir el càrrec bé i fidelment en favor del rei i dels prohoms. A canvi els batlles l'eximien de quèstia, hosts i cavalcades, i li assignaven un salari anual de 4 sous.⁶³ Encara que el nomenament podia ser vitalici (*de omni vita tua*), la percepció i liquidació de les rendes, mitjançant uns exercicis comptables anuals, sembla que imposava generalment la renovació anual del càrrec. A aquests efectes la data escollida com a referent per als exercicis comptables i la renovació del càrrec era la Santa Creu de Maig (3 de maig).⁶⁴

És difícil saber quina era l'actitud dels vilatans davant la renda i altres exigències dels agents senyoriais. De fet, es pot pensar que a vegades es generaven situacions de tensió, que podien anar acompanyades de violència física. L'home contractat durant un any pel batlle de Terrassa, possiblement com a guerrer en el castell, demana a canvi que el batlle el defensi d'una acusació que s'ha formulat contra ell.⁶⁵ Això encara és poc revelador. Potser ho és més el que li va passar a Guillem Batlle, fidel del senyor Guillem de Terrassa, que es va trobar embolicat en una baralla amb un veí que li va trencar una cama.⁶⁶ En aquest sentit no deu ser pur formulisme que l'abat de Montserrat, en vendre una part de les seves rendes per un any, garanteixi al comprador la possessió en pau dels seus drets: *Et promito tibi et tuis facere tenere in pace de omnibus personis usque ad dictum terminum*.⁶⁷

Hi havia, però, una altra manera d'explotar la senyoria, que consistia en interposar terceres persones entre els que havien de tributar i els agents senyoriais o els senyors mateixos, i que significava, de fet, associar aquestes terceres persones als

62. CPBA n. 360. Pere de Cassallobres promet a Bernat d'Argelaguet, batlle reial de Terrassa, que estarà al seu servei durant un any. Per això cobrarà, segons és costum en el castell, 6 quarteres d'ordi.

63. CPBA n. 389.

64. El maig de 1237 el saig Català promet fidelitat per un any, fins la propera festa de la Santa Creu, als batlles de Terrassa, i jura que recaptarà els diners del cens que lliurarà puntualment a ells i a altres senyors, segons és costum (CPBA n. 52). El juny de 1238 fa semblantment el saig Arnau de Casalets (CPBA n. 409).

65. *Et ut tu sis mihi guarens et defensor de hoc crimine, de quo modo noviter reptatus sum et inculpatus. Et tu tradas me ad directum* (CPBA n. 360).

66. Per consell i voluntat del seu senyor (*cum consilio et voluntate domini mei*) i perquè va ser degudament indemnitzat, Guillem Batlle va retirar l'acusació (*omnes querimonias et questiones*) contra el seu agressor (CPBA n. 1107). Malgrat tot no podem assegurar que Guillem Batlle sigui un agent senyorial.

67. CPBA n. 698.

guany de la senyoria. Es tractava d'un sistema de gestió indirecta basat en l'aplicació de la metodologia del crèdit a la gestió de les batllies. Concretament, els creditors compraven la batllia o unes càrregues determinades per un període de temps i per una quantitat. D'aquesta quantitat, lliurada anticipadament o a terminis, es refeien cobrant directament o amb l'ajut dels agents mateixos els censos que havien adquirit. Les notes del capbreu són poc explícites sobre els mecanismes emprats, en concret sobre els guanys dels creditors, però ens mostren que era un mètode corrent, a voltes aplicat directament pels senyors a voltes pels seus agents, amb particularitats notables segons el cas. Es basava en un doble càlcul: en primer lloc, en el càlcul del creditor, empès per l'expectativa del guany que podia procedir de la diferència entre la quantitat anticipada o compromesa (el preu de compra de la batllia o de les rendes) i la quantitat i valor de renda efectivament ingressada. I, en segon lloc, la seguretat del senyor sobre els diners compromesos pel comprador, tant si els rebia de present com a terminis, combinat amb el desig de disposar-ne anticipadament, i potser la voluntat de descarregar-se o descarregar al batlle de la tasca de monetitzar la renda, si aquesta era cobrada en producte.

El procediment de venda temporal de rendes era llavors ja molt corrent entre particulars, fins i tot entre senyors mitjans i tinents. Així, per exemple, el matrimoni Triador, que tenia pel rei i pel senyor Guillem de Terrassa una terra (dita els honors de Vimaner) on hi havia de subestablert un home de nom Berenguer de Cabanyes, va vendre a aquest per cinc anys *omnes directos et rationes* d'aquesta terra.⁶⁸ Semblant és el cas de la família Torredella, titular del domini directe del mas Guadalls, que ven als tinents del mas per 25 anys tots el drets i càrregues que tenen en el mas, és a dir, censos, serveis, agrers, usatges, donacions, servituds, emprius, fermes, estacaments, quèsties, toltes, fòrcies, etc. Tot plegat pel preu de 228 sous.⁶⁹ Serveixi l'indicat per mostrar la unitat d'aquell sistema social, i que a nivell de pràctiques econòmiques, no hi havia barrera entre senyors i vassalls.

Els senyors eclesiàstics que tenien interessos a la vila també recorrien al mateix sistema. L'abat de Montserrat, per exemple, ven a Bernat Ferrer, de Castellar del Vallès, la meitat de les rendes que tenia al terme del castell de Terrassa, excepte el redelme del seu batlle, per un any (a comptar des de la Santa Creu), al preu de 90 sous a pagar en dos terminis (50 per Sant Joan i 40 per Nadal). Si a causa de la boirada o la calamarsada es feien malbé les collites i baixaven els ingressos previstos, l'abat es compromet a refer al creditor segons el criteri de prohoms de la vila.⁷⁰ Com veiem, el creditor procurava disminuir el risc, que això no obstant hi era. És clar que comprar la renda d'un any era menys arriscat que comprar la de dos anys, que

68. CPBA n. 357.

69. CPBA n. 398.

70. CPBA n. 698.

és el que va fer el matrimoni Seller al prior de Santa Maria. En efecte, aquest els va vendre el delme i les primícies de la parròquia de Sant Fruitós per dos anys a partir de la Santa Creu, al preu de 250 sous, que, segons sembla, es van pagar de present.⁷¹ Els senyors laics, feudataris del rei, concretament els Cardona i els Claramunt, entrelaçats, que posseïen a la vila uns drets i rendes proporcionals anomenats quartó de Claramunt, van protagonitzar operacions semblants, si bé generalment van delegar a un lloctinent la formalització dels contractes. Així, per exemple, en tres ocasions diferents Saltell Gràcia, actuant en nom de Guillem de Cardona, va vendre per un any, a partir de la Santa Creu, el quartó de Claramunt, a canvi de 600 sous (620 en la darrera operació) a pagar en tres terminis, per Sant Miquel, Nadal i la Santa Creu, i sempre amb garanties contra boirada i calamarsada.⁷² Per sota d'aquests feudataris, els Terrassa, que formaven part de l'estament senyorial de la vila, també arrendaven, de fet, el seus drets, si bé en el capbreu l'operació a què al·ludim apareix registrada mitjançant una carta de debitori, que ja hem examinat més amunt. Diuen deure 380 sous a un serf seu, Joan de Romanet, que els recuperarà cobrant el delme del blat.⁷³

Culminació d'aquest sistema de gestió indirecta és la plena inserció dels batlles, que van prendre les batllies en arrendament i les van donar al seu torn en subarrendament. El capbreu ho mostra. Ramon Folc, vescomte de Cardona, actuant en nom del rei i propi va vendre a Bertran de Casanova, Bernat Bric i Bernat de Sanpedor, batlles del rei a Terrassa, totes les batllies de Terrassa i Manresa, és a dir, totes les rendes i altres ingressos per un any a comptar des de la Santa Creu, excepte les intesties, eixorquies, cugucies, homicidis, adquisicions i transaccions, en les quals, això no obstant, els batlles podran retenir el redelme, que com a batlles els correspon. La venda s'efectua pel preu de 4.500 sous.⁷⁴ A partir d'aquí els batlles fan semblantment cap avall: venda per un any de les exaccions (*raubas*) de les muntanyes (per 125 i 120 sous en dues operacions d'anys diferents), de les tasques (per 135 i 150 sous en dues operacions d'anys diferents), dels drets de mercat (per 167 i 230 sous en dues operacions d'anys diferents) i de les exaccions del quartó o quarts del rei (dues operacions de venda simultànies concernent en cada cas un sol quartó per 120 sous cadascuna i un altre any una sola operació concernent els dos

71. CPBA n. 1169.

72. CPBA n. 51, 378 i 681. En aquest esquema feudal, dos membres del mateix llinatge, Guillem de Cardona i Ramon Folc, vescomte de Cardona, tenien drets sobre el quartó de Claramunt. Segons sembla, les vendes anteriors només concernien als drets de Guillem de Cardona. D'aquí ve que, al menys en una ocasió, el comprador, Guillem de Far, comprés per separat els drets de Guillem de Cardona (per 600 sous: n. 378) i els de Ramon Folc (per 245 sous: n. 380).

73. CPBA n. 876.

74. CPBA n. 680.

quartons per 390 sous). En tots els casos la compra s'efectua per un any a comptar des de la Santa Creu i es paga en tres terminis: Sant Miquel, Nadal i la Santa Creu.⁷⁵

Com és lògic, per portar a bon terme aquestes operacions calia experiència i càlcul. En qualsevol cas, el negoci, com abans examinàvem en referència a les relacions entre particulars, sempre acabava amb una sessió de comptes en la qual la part creditora, si tot havia funcionat degudament i havia cobrat l'estipulat, feia quitança a la part deutora. En el capbreu n'hi ha molts d'aquests documents: arranjament de comptes entre senyors i batlles,⁷⁶ entre batlles i arrendataris de censos i drets de batlles,⁷⁷ i entre batlles i tinents de monopolis reials.⁷⁸

LA MOBILITAT DE LA TERRA

Les activitats econòmiques més àmpliament reflectides en el CPBA són les relatives a transaccions de terres en sentit ampli, és a dir, la terra pròpiament dita i els drets o càrregues que sobre ella recolzen, en particular les rendes. La impressió que el lector n'extreu és doble: d'una banda, que el món rural és omnipresent en el microcosmos de la vila-mercat i, d'una altra, que aquest món rural no era en absolut immòbil, sinó que estava dotat d'un dinamisme extraordinari. Aquestes impressions no només es fonamenten en el percentatge molt elevat de transaccions de terres i rendes agràries en el conjunt de les notes del capbreu sinó també en les formes jurídiques emprades, que eren molt diverses. Això vol dir que aquella societat disposava de recursos tècnic-jurídics o els creava, i que els sabia aplicar en funció de la situació concreta.

La vila, amb la seva plaça i notaria, era el centre operatiu d'un conjunt de mercats (en el sentit ampli de formes d'intercanvi), interrelacionats, que operaven amb productes i medis diferents. En dir això pensem en el mercat d'aliments i productes manufacturats, un mercat que es desenvolupava a la plaça un cop a la setmana i quotidianament a les botigues i als propis obradors (és una activitat molt poc reflectida en el CPBA),⁷⁹ i també en el mercat del diner o del crèdit (al qual ja ens hem referit pàgines enrera) i en el mercat de la terra. Si per mercat de la terra entenem les diver-

75. CPBA n. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 672, 673, 674 i 675. Arnau de Casalets va comprar ensems les tasques (per 145 sous) i els drets de mercat (175 sous), total per 320 sous, que diu deure al batlle Bertran de Casanova, Guillem de Prats i Ramon de Solà, a qui pagarà en terminis de quatre mesos (CPBA n. 379).

76. CPBA n. 318.

77. CPBA n. 127 i 318.

78. CPBA n. 154.

79. Sabem, per exemple, de l'existència de gent dels oficis a la vila per la presència en el CPBA de tres contractes d'aprenentatge (n. 499, 514 i 1110) que semblen correspondre a aprenents d'artesans establerts a Terrassa.

ses operacions d'intercanvi que tenien per base aquest medi de producció i les rendes que generava, haurem d'insistir en el fet que es tractava d'un mercat dinàmic pel volum d'activitat i la diversitat de les formes. Essencialment la terra i parcialment la renda agrària eren, segons la terminologia del CPBA, objecte de venda i donació, però és clar, la paraula donació no tenia llavors el sentit quasi unívoc que avui té, de ple traspàs de drets. Hi havia donacions plenes i donacions condicionals, que eren, de fet i de dret, contractes agraris d'establiment, arrendament, comanda i parceria.

Abans d'examinar-los convé, però, recordar que Terrassa era vila reial, i per tant que el rei era el gran propietari alodial de la terra, essent, doncs, els que per ell la tenien els seus feudataris i tinents. Com que aquests tinents, en ple segle XIII, tenien drets emfitèutics plenament reconeguts per la legislació vigent, van poder fer ús d'aquests drets en forma d'intercanvi. Tanmateix, la realitat és sempre més complexa que la teoria. Entre el rei, propietari eminent de la terra i perceptor de rendes (al costat del rei hi havia alguns altres senyors alodials menors, laics i eclesíastics), i el pagès cultivador, possessor real de la terra, i pagador de rendes, hi havia graons intermedis, en nombre variable, que el CPBA mostra repetidament. És l'escala emfitèutica, els integrants de la qual tenien uns drets que podien intercanviar en el mercat de la terra i la renda. De fet el CPBA mostra ensems la complexitat del sistema de l'emfiteusi, i la seva plasticitat o adaptació a les exigències del mercat, i això fins al punt que hom es pregunta si no és precisament la complexitat del sistema (aquest allargament de la cadena emfitèutica) el que explica la gran mobilitat de la terra i la renda en aquesta època.

Entre les operacions registrades en el CPBA, les vendes són particularment nombroses. Vendes de terres, naturalment, en el sentit del domini útil de la terra que es té *per dominum regem* o per algun altre senyor, però també de cases que els venedors tenen en alou franc i lliure.⁸⁰ Es tracta de vendes en les quals no s'indica límit temporal i, per tant, hem de suposar que es fan a perpetuïtat. També les rendes es poden vendre d'aquesta manera, sobretot quan el que se'n desfà és un senyor mitjà en profit del sotsestablert.⁸¹ Tanmateix, les rendes es venen normalment amb caràcter temporal, per tant, les operacions d'aquestes característiques, encara que presentades com a vendes, poden ser catalogades d'arrendaments. I és en aquest sentit que trobem en el CPBA traspassos temporals de drets o rendes i de terres i collites.⁸² Les vendes temporals de terres (per 4, 6 o 10 anys) es poden fer per un sol preu o per un preu i una renda anual, encara que aquestes operacions són escasses a la nostra font.⁸³ El traspàs

80. CPBA, n. 80, 156 i 218.

81. CPBA, n. 705.

82. Venda per 10 anys dels fruits d'una roureda i alzinar (CPBA, n. 399).

83. CPBA, n. 45, 100 i 103. La mostra inclou també la venda de la verema i altres fruits d'una explotació per un any (n. 133).

temporal d'una explotació adquireix plenament les característiques de l'arrendament quan s'estableix un únic pagament anual, que és el que fa un matrimoni que "dóna i comana" a un altre per tres anys un mas que és domini directe del monestir de les Puelles. El matrimoni adquirent haurà de pagar cada any el cens degut al monestir i una renda anual de 2 quarteres i una punyera de gra al matrimoni atorgant.⁸⁴

Molt més freqüents són en el CPBA les vendes o traspessos temporals de rendes o de drets de recaptació d'exaccions reials o senyoriales. D'aquestes operacions, que la historiografia anomena habitualment arrendaments, ja n'hem parlat més amunt, en referir-nos a la gestió de les batllies.⁸⁵ Ara hem d'afegir que aquí, en la tècnica, no hi ha frontera entre el públic i el privat, és a dir, que la venda de rendes no era una operació estranya entre particulars. El CPBA ho mostra, per bé que els exemples que conté tenen la seva singularitat. Un matrimoni de senyors directes, per exemple, ven a la que deu ser la seva pagesa, senyora útil del mas Guadalls, tots els censos, agrers, exaccions, serveis i servituds d'aquest mas per un període de 25 anys, i per un preu global de 228 sous.⁸⁶ És clar que aquesta no és la venda o arrendament de rendes de batllies per un o dos anys que ja coneixem.⁸⁷

Després de les vendes, les donacions, amb el ben entès que la frontera entre un acte jurídic i l'altre no és tan evident com sembla. La diferència és clara quan es tracta de donacions simples, donacions entre vius, dins de la família, generalment per raó de matrimoni, i donacions piadoses de particulars a l'Església. Però la qüestió es complica quan trobem donacions temporals i donacions remunerades. Certament, algunes d'aquestes donacions temporals semblen fer honor al seu nom de traspàs gratuït de drets, però la brevetat de les notes inquieta. Així, per exemple, una vídua, potser perquè no té prou força per cultivar tota l'explotació i fer front a la renda senyorial, traspasa a un tercer una vinya de Sant Cugat amb la condició única que l'obtentor la cultivi durant quatre anys i pagui (la renda?) a l'atorgant.⁸⁸ Altres donacions són ensem temporals i remunerades, d'aquí que la frontera amb les vendes temporals se'ns fa fonedissa. Un particular, per exemple, dóna de per

84. CPBA, n. 714.

85. Hi concerneixen les notes 9, 10, 11, 51, 378, 379, 380, 672, 673, 674, 675, 680, 681, 698 i 1169.

86. CPBA, n. 398.

87. Un altre exemple és la venda dels drets i rendes d'un honor per 5 anys feta pels senyors mitjans al seu tinent (CPBA, n. 357). El jueu Abraham de Caldes paga a un particular unes quarteres d'ordi per haver tingut un mas d'aquest durant un any. Com que és fa difícil imaginar que Abraham hagués cultivat les terres del mas, segurament s'ha d'imaginar que n'havia arrendat les rendes o drets sobre la collita d'aquell any (CPBA, n. 167 i 168).

88. CPBA, n. 355 (*et receptis inde IIIor expletis, quod dictam vineam solvatur mihi et meis*). La nostra hipòtesi és que es deu tractar de pagar a l'atorgant el que aquesta haurà de pagar com a renda a Sant Cugat.

vida a un ciutadà de Manresa un camp d'un mas (les rendes del qual ja li havia donat anteriorment) pel preu de 10 sous.⁸⁹

És clar que per aquest camí les donacions es transformen en contractes agraris, sobretot quan inclouen preu (d'entrada) i cens o renda. Els més importants són els establiments, que en rigor hauríem de dir subestabliments pel fet que, en gran nombre, els actors són emfiteutes del rei (o d'algun altre senyor) que subestableixen terres o masos tinguts pel monarca o per altres persones que al seu torn els tenen pel monarca. Així, per exemple, el matrimoni Casoles, que té en feu del senyor Guillem de Terrassa el mas Berenguer del terme de la vila, el subestableix al matrimoni Fàbrega, juntament amb diversos honors, per tot el qual el matrimoni establert pagarà censos i agrers anuals, i un dret d'entrada de 35 sous. Els establerts no estaran obligats a fer residència al mas, cosa que permet sospitar que no en seran cultivadors.⁹⁰ La presumpció es fa més forta quan observem que una part no negligible d'intercanvis o transaccions d'aquesta mena es fan al nivell dels sectors mitjans de la cadena emfiteutica. Dos establiments successius ho mostraran. El 23 de juny de 1237 la vidua Torredella i els seus fills subestablien una terra i una vinya que tenien pel rei al matrimoni Alcuba. Ho feien per una entrada de 50 sous i la condició que els obtentors paguessin cada any la tasca al rei i a ells un parell de gallines. L'endemà els Alcuba sub-subestablien la peça de terra (no la de vinya, ens sembla) a canvi de la tasca per al rei i d'una entrada de 5 sous i un cens d'una gallina per a ells.⁹¹

Com dèiem, en el CPBA també hi ha autèntics establiments atorgats per senyors alodials o pels seus agents.⁹² És clar que s'hauria de veure en aquests casos si l'establiment és directe, de senyor a cultivador o de senyor directe a senyor mitjà, com sembla el més habitual.⁹³ Així mateix, en el CPBA hi ha establiments que en rigor hauríem de considerar renovacions d'establiment i que es van fer amb la intenció d'aixecar una explotació en dificultats.⁹⁴ Els establiments examinats es podrien reduir, en aparença, a un intercanvi de terres per renda. Però segurament no era així perquè un nombre impossible de saber, i en qualsevol cas important,

89. CPBA, n. 1134.

90. CPBA, n. 432.

91. CPBA, n. 62 i 63.

92. Així trobem l'abat de Sant Llorenç del Munt establert en persona peces de terra i al batlle de Terrassa establert un mas en nom del rei (CPBA, n. 798, 849 i 1201).

93. Aquest deu ser el cas de l'establiment del mas Besanta fet pel batlle de Terrassa, en nom del rei i d'altres senyors, a favor de Maria Besanta i Guillem Seller, perquè en la donació en establiment el batlle diu que els dona el mas amb les seves terres i tots els censos, donacions, serveis i usatges que els hereus del mas tenen i han de tenir dels tinents i parciers del mas. Això no és obstacle perquè se'ls digui també que hauran de treballar i millorar el mas, viure-hi afocats, ser sòlids i pagar les rendes degudes cada any al rei i als altres senyors. Encara que la lectura és problemàtica per la brevetat del text, aquest ens sembla el seu sentit (CPBA, n. 849).

d'establiments concernia, com dèiem, sectors mitjans de la societat, que no devien cultivar la terra amb les seves mans. L'intercanvi, doncs, era de renda per serveis, és a dir, que el senyor superior en l'escala emfitèutica, en donar en aparença terres, donava en realitat renda i ho feia perquè el seu inferior transmetés cap avall el control i la pressió exactora a fi de que circulés cap amunt el fruit del treball excedent. Com el feu entre guerrers, l'emfiteusi era, doncs, almenys a certs nivells, una forma de distribució de l'excedent entre la classe dominant i els seus col·laboradors de la classe mitjana.⁹⁵

Entre les variants documentals que relacionàvem o fèiem partir de les donacions remunerades o condicionals hi ha les comandes, de què hem parlat anteriorment, en l'apartat relatiu a les batllies, perquè els batlles reials en van fer ús.⁹⁶ Es tracta d'uns instruments la identitat jurídica dels quals no queda prou perfilada en les notes del capbreu. Els batlles els van usar per traspassar a tercers terres del rei a canvi d'un cens anual i a vegades d'un dret d'entrada. Fins aquí es podrien confondre amb els establiments i, de fet, un protocol es presenta ensems com a donació, establiment i comanda,⁹⁷ però ens sembla que hi ha un factor que impedeix confondre'ls. Ens referim a la vigència o força del lligam contractual que s'estableix. Els establiments purs es feien amb el dret i la voluntat de les parts d'establir uns lligams sense cap limitació temporal i, per tant, potencialment perpetus. Les comandes no estaven fetes amb aquesta intenció ja sigui perquè les parts o una d'elles no ho volien així, ja sigui perquè les circumstàncies ho impedien. En un cas el batlle indica que el rei podrà recuperar la terra quan vulgui,⁹⁸ i en tots els casos es diu que si algun hereu reclamés la terra la podria obtenir previ pagament de les despeses efectuades per l'encomanat. En efecte, les comandes dels batlles de Terrassa semblen un recurs jurídic que té per objectiu resoldre un problema econòmic puntual: el de la infraexplotació o nula explotació de determinades terres que, això no obstant, formaven part de masos establerts o eren d'anteriors establiments de terres potser mig abandonades o objecte de disputa entre hereus i per això no explotades per ningú. El dret devia impedir en aquests casos desposseir als establerts dels seus

94. La família Talamanca, que potser és la família senyorial d'aquesta localitat del Bages, on té en alou el mas Lledó, dóna, lloa i concedeix a la família Vilar el mas que aquesta família ja tenia per ells, però que estava en mal estat, d'aquí que ara els rebaixin els censos i serveis deguts: *pro magno deperimento illius mansi alleviant et deffiniunt eis et suis de illa quartaria frumenti, quam eis solebant dare censualem, mediam quartariam, et de illis XVIII denariis monete de quaterno alleviant VI denarios, et de IIII iornalibus alleviant II* (CPBA, n. 317).

95. Això, al CPBA, es veu clar a l'establiment que Ramon de Santfeliu fa del lloçol d'uns masos a favor d'un tal Ramon Ferrer, amb qui se'n repartirà a mitges els ingressos. Pel cognom d'ofici que porta l'establert suposem que deu ser el ferrer del lloc (CPBA, n. 32).

96. CPBA, n. 4, 5, 184 i 692.

97. CPBA, n. 849 (*dono, stabilio et comando*, diu el batlle Bernat Bric).

98. CPBA, n. 184.

drets i donar la terra a tercers. La comanda en canvi no implicava una formal desposseïció perquè sempre s'indicava en ella que, si l'hereu legal de la terra la reclamava, la podria recuperar: *sit semper salvum totum directum de omnibus heredibus illius mansi predicti Gualli. Si forte unquam venerint, salvis semper missionibus que ibi fecerint*. A diferència de l'establiment, doncs, la comanda tenia menys força legal però devia ser precisament per això un instrument eficaç: l'encomanat hi entrava perquè no podria ser desnonat sense indemnització o compensació.

Tanmateix, homes com som del segle XXI, no hauríem de demanar al notari de Terrassa i als seus clients la coherència que nosaltres esperem de les actuacions nostres i dels nostres contemporanis. Entre ells i nosaltres hi ha diferències de mentalitat, i entre elles aquesta de la necessitat de la coherència que ells no devien sentir tan imperiosament. Així, doncs, amb la mateixa tranquil·litat amb què diuen *comando* a una acció jurídica que nosaltres creiem força ben perfilada com a comanda, és a dir, com a cessió a canvi de rendes i sense garanties sòlides de durada, trobem el verb *comando* aplicat al que abans ja en dèiem arrendaments, només que en els casos abans examinats es presentaven com a “donacions” temporals de terres o rendes a canvi de rendes anuals o d'una quantitat global, i ara veiem també altres casos que es presenten com a “donació i comanda” o com a “venta i comanda” i són també cessions temporals de terres o rendes a canvi de rendes anuals i d'alguna quantitat global, és a dir, arrendaments.”

Per tal d'acabar el panorama de recursos jurídics que els titulars de rendes i terres tenien a la seva disposició per a negociar i intercanviar a Terrassa, resta examinar els contractes de parceria. És clar que aquesta manera de presentar les coses equivaldria a dir que la cultura jurídica d'aquella societat es limitava a ser un sistema de referències, és a dir, un saber adquirit de juristes i notaris que simplement aplicaven formularis apresos. Però la lectura i anàlisi de les notes del CPBA permet matisar aquesta suposició, perquè indica que les fórmules jurídiques s'adaptaven a la realitat social més que aquesta a aquella, i precisament d'aquí procedeix aquella impressió nostra de plasticitat dels instruments notariais, i fins potser d'aquí procedeix també la manca de coherència en el vocabulari que hi observàvem, i que, en aquest supòsit, seria el resultat de donar marc legal a situacions socials que no encaixaven del tot en les fórmules jurídiques existents. La pràctica social seria, doncs, tan receptora com creadora de formes legals, perquè s'hi regiria tant com impel·liria a

99. Una dona, que té pel rei un honor d'un mas, el “dóna i comana” per quatre anys a canvi d'agres anuals, salvat el cens del monarca que ella es compromet a pagar; un propietari “ven i comana” un hort i una terra per sis anys a canvi d'una entrada de 33 sous i un cens anual, i un matrimoni “dóna i comana” per tres anys un mas que té pel monestir de les Puelles a canvi de censos que s'hauran de satisfer doblement, a ells i al monestir (CPBA, n. 16, 103 i 714).

fer-les evolucionar segons les seves necessitats. Els contractes de parceria, com els altres instruments analitzats, s'expliquen per aquesta dinàmica.

Per començar, no estan lluny de les donacions sinó més aviat dins del marc que anomenàvem donacions condicionals. La metodologia, com veurem, consisteix en repartir-se despeses i guanys, però el notari, obligat pels seus clients, va adaptar el marc legal a les necessitats d'aquests. Així, en un cas, el contracte reparteix a mitges els fruits però no el treball i les despeses, que corren a càrrec de l'obtentor.¹⁰⁰ Tanmateix la parceria era ben coneguda i generalment es va aplicar amb tota pureza. Els exemples en el CPBA són prou nombrosos, i les variants entre ells mínimes però significatives.¹⁰¹ Els béns donats són sobretot masos, generalment de domini útil dels atorgants, i els temps de durada del contracte oscil·la entre 3 i 10 anys.¹⁰² Les condicions de tinença varien lleugerament. El més normal és que els atorgants es comprometin a posar-hi la totalitat o la meitat de la llavor o, potser en sentit més general, de les despeses de la sementera, o els fems i la meitat de la llavor i obtinguin la meitat dels fruits, a més de cobrar algun cens.¹⁰³ Però aquest acord, que en alguns contractes es presenta com una obligació (*et donatores mitent semper totum lavorem et sementem que ibi necesse fuerit*),¹⁰⁴ en altres s'inscriu com una possibilitat, el que comporta també establir dues formes diferents de repartiment: la meitat dels fruits si l'atorgant aporta la meitat de la llavor o una cinquena part si l'atorgant no

100. Pere Palet dóna a Pere Ollomar per 5 anys només per treballar (*ad laborationem tantum*) el seu mas Costei a canvi de la meitat dels fruits. L'atorgant es compromet amb la seva part a pagar els censos, usatges i questies deguts als senyors (CPBA, n. 708).

101. CPBA, n. 214, 722, 745, 785, 832, 861, 917 i 1249.

102. En un cas no s'indica límit de temps (CPBA, n. 214), en un altre es donen dos masos de per vida però l'atorgant es reserva el dret a recuperar un mas quan voldrà, salvats els explets (n. 745), i en un altre es precisa que els antics tinentes del mas estan absents però que el recuperaran si volen quan tornin al país (n. 832).

103. Aquest ens sembla el cas del contracte que els Bonvilar van fer als Gerald d'un farraginar i una terra, que tenien pel rei, a canvi d'un cens de 2 sous i 8 diners i una entrada de 28 sous. Els atorgants es comprometen a posar-hi sempre *totum lavorem et sementem* i a pagar el cens al rei, a canvi que *de omnibus fructibus, quos Deus ibi dederit, habebunt medietatem*. L'expressió *totum lavorem et sementem* podria traduir-se per tot el treball i la llavor, però potser llavors el contracte perdria sentit com a parceria i es convertiria en una mena d'operació de crèdit no amortitzable. No és que això no fos possible, sinó que en altres notes del mateix capbreu és clar que paraula *lavorem* s'usa en el sentit de llavor: n. 722 (*nos mitemus totum lavorem*), 745 (*mitatis vos dictum lavorem vel semen*), 785, 832 i 917. Semblant a la parceria atorgada pels Bonvilar, Berenguer de Pla i els seus van donar als Vilar un hort al qual ells, els Pla, hi aportarien els fems i la meitat de la llavor (*quod mitemus nos omnes femos et medietatem seminis et lavoris*) i rebrien a canvi la meitat dels fruits (n. 917).

104. CPBA, n. 214. Altres variants del mateix tipus d'acord són la parceria que els Botet van fer amb Gerald de Pujada: li van donar per tres anys el mas que tenien pel monestir de Sant Llorenç del Munt amb l'acord que ells posarien tota la llavor en les terres que Gerald femés (la meitat en les que no femés) i farien la meitat de la batuda, i a canvi es quedarien amb la meitat dels fruits (n. 722).

aporta llavor, el que sembla, en conjunt, la metodologia acostumada: *ad consuetudinem terre*.¹⁰⁵ És clar que també aquí hi ha una altra variant possible: cas de no aportar la meitat de la llavor, el parcer podrà descomptar de la meitat de la collita corresponent a l'atorgant la llavor de sementera (o el seu preu) i el valor del temps destinat a collir-la i fer-ne la batuda.¹⁰⁶ A diferència dels establiments, aquests contractes no donaven als obtentors drets sobre les terres, de manera que no afectaven a la propietat perquè els parcers no podien traspasar a tercers la terra rebuda, és a dir, no la podien vendre, donar o deixar en herència. Potser per això el notari fa dir als atorgants que el mas o la terra només la donen per a treballar-la: *ad laboracionem tantum*.¹⁰⁷

Per acabar: quant als contractes de conducció de terres que hem examinat, els temporals, és a dir, els arrendaments, plantejaven un problema especial, que hem d'examinar. Era el relatiu a la condició en què havien d'estar les terres en el moment de cessació o abandonament dels drets de l'arrendatari. Si, com és lògic, a les terres d'una explotació agrícola tipus mas s'aplicava en les àrees dedicades al cereal la rotació habitual de conreus, que era biennal, en el sentit que cada any es posava en conreu la meitat de les terres potencialment cerealístiques mentre l'altra meitat restava en repòs (guaret), hem de suposar que, en vèncer els anys de contracte, l'arrendatari recollia la collita de la meitat conreada de les terres, però què passava amb l'altra meitat, la que estava en guaret? En teoria, aquesta meitat estava en un estadi de repòs que no significava abandonament per part del pagès, sinó inversió de treball, en el sentit d'una preparació, en forma de llaurades i femades, a fi de rebre en un moment futur la llavor, i donar la collita de l'any següent. Ara bé, quin arrendatari s'ocuparia de fer-ho (de llaurar i femar) si, en acabar els anys de contracte, estava obligat a abandonar tota la terra? És a dir, com evitar que l'arrendatari declini el treball en la terra en guaret? Com assegurar que una explotació arrendada, que es vulgui tornar a arrendar, arribi a la fi del contracte en bones condicions, és a dir, en plena continuïtat del conreu? Les notes del CPBA suggereixen que s'aplicava una solució que ens sembla original, consistent en "salvar, en deien, els rereguarets" de l'arrendatari. Això potser vol dir que, acabat el contracte, i pagat el que s'hagués de pagar en el venciment, l'arrendatari podria encara l'any següent al del venciment collir el fruit de la terra que l'any anterior havia estat en guaret, en el ben entès que d'aquesta darrera collita també hauria de pagar la renda corresponent. Així, per exemple, el 8 de juliol del 1239, un matrimoni encomana a un altre per tres anys,

105. CPBA, n. 785, 832, 861 i 1249 (*Ita specialiter, quod ea predicta labores ad medias ad consuetudinem terre*). Com que aquests contractes generalment són fets de tinent a parcer, també contenen clàusules sobre qui s'ha de fer càrrec de pagar els censos deguts a la propietat eminent o com s'han de repartir aquests pagaments.

106. CPBA, n. 745.

107. CPBA, n. 745, 785, 832, 861 i 1249.

a partir de Sant Miquel, un mas de Sant Pere de les Puelles, a canvi de pagar la renda deguda al senyor (al monestir), i dues quarteres i una punyera de gra cada any per Sant Feliu als atorgants. Passat el termini tot revertirà als atorgants, salvat el rereguaret, del qual aquests en rebran la cinquena part: *Et post illum terminum solvatur nobis et nostris, salvis tibi et tuis rereguaretis, qui ibi fuerint, de quibus in alio anno donetis nobis quintam partem.*¹⁰⁸

IMPRESSIONS

La recerca al CPBA no està acabada. Després de la descripció, que hem fet, de les activitats econòmiques enregistrades, resta, per exemple, creuar la informació, és a dir, observar la participació complexa de les persones implicades en diverses operacions a la vegada. Tot indica que els resultats poden ser sorprenents pel perfil professional dels actors i per la informació que es pot obtenir sobre la lògica del seu comportament. Tanmateix seria prematur exposar els resultats com a conclusions. De moment, parlarem d'impressions. Ho fem en forma d'inventari. Sis impressions:

1/ Al nivell de la vila-mercat, la clàssica divisió entre camp i ciutat no resisteix l'anàlisi. La producció agrícola i manufacturera, i els intercanvis que la vila polaritza estan tan interpenetrats que no es poden separar. La vila-mercat no és, doncs, un espai urbà en un medi rural sinó un engranatge que contribueix a dinamitzar i regular l'activitat econòmica d'un microcosmos: el format pel nucli vilatà i el territori on s'estén la influència de les institucions i mercats de la vila.

2/ En aquest microcosmos circula el treball, la terra, el producte i el diner, però de tot n'hi ha poc, i el que hi ha, sobretot quant als ingressos, és aleatori, d'aquí el nombre elevat d'operacions de crèdit i el fort nivell d'endeutament. De fet, això sembla la conseqüència lògica d'un sistema en el qual el sector dels rendistes era econòmicament i política dominant.

3/ La vila-mercat, com a centre del seu microcosmos, era seu de diferents mercats, que tenien els seus espais i canals institucionals de desenvolupament. Mercat de productes a places, botigues i obradors, i mercats del diner, la terra i el treball que potser estaven menys localitzats, però que en bona part tenien la notaria o activitat del notari com a marc de formalització.

4/ El dret savi del notari amb les seves fórmules ben apreses oferia seguretat als actors protagonistes dels intercanvis, però realitat social i teoria jurídica no se sotmetien l'una a l'altra passivament sinó que entre elles establien una interrelació mútuament enriquidora. El dret no era, doncs, un bagul tancat de coneixements,

108. CPBA, n. 714.

sinó un conjunt de normes adaptables a situacions concretes i diverses, d'aquí certes vacil·lacions en la terminologia contractual.

5/ Els càlculs econòmics i les estratègies mercantils són presents en quasi totes les notes del CPBA, mostrant sense dubtes que hi ha negoci i mercats, però la lògica d'aquests mercats no és únicament la rendibilitat del diner. El microcosmos és petit i els actors dels intercanvis es coneixen, són veïns i moltes vegades parents, i això deu pesar en el seu sistema de valors i per tant també en els preus.

6/ La frontera entre públic i privat que nosaltres establím segurament no era frontera per a la gent d'aquella època. Els batlles gestionaven el poder i la riquesa dels seus senyors de forma semblant a com ho feien els particulars, i a aquests els era permès d'intervenir en aquesta gestió i lucrar-se'n si estaven disposats a servir-la com a creditors.